

УДК 159.92

ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖИТТЕВОЇ АНТИЦІПАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Завацький В.Ю., к. психол. н.,

докторант кафедри психології та соціології

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

У статті проведено аналіз змістовних характеристик життєвої антиципaciї особистості та показано, що взаємозв'язок життєвої антиципaciї і особистісних властивостей залежить від статі, віку, рівня розвитку загальної антиципaciйної спроможності і окремих її видів. Наведено вікові відмінності у змісті і структурі взаємозв'язків різних видів життєвої антиципaciї з особистісними якостями. Показано, що у віці ранньої доросlosti посилюється взаємовплив загальної життєвої антиципaciї і особистісних властивостей, а у період зрілості виявляється тісний зв'язок життєвої антиципaciї і позитивного самоставлення. У міру розвитку життєвої антиципaciї і окремих її видів, взаємозв'язок життєвої антиципaciї з особистісними якостями і з характеристиками позитивного самоставлення проявляється більш інтенсивно. Життєва антиципaciя пов'язана із властивостями особистості, які є ознаками психологічного здоров'я (емоційна стабільність, низькі тривожність, індивідуалістичність і імпульсивність) і має взаємозв'язок з самоставленням, що визначається, зокрема, віковими особливостями.

Ключові слова: особистість, життєва антиципaciя, життєва антиципaciя.

В статье проведен анализ содержательных характеристик жизненной антиципации личности и показано, что взаимосвязь жизненной антиципации и личностных свойств зависит от пола, возраста, уровня развития общей антиципацийной способности и отдельных ее видов. Приведены возрастные различия в содержании и структуре взаимосвязей различных видов жизненной антиципации с личностными качествами. Показано, что в возрасте ранней взрослоти усиливается взаимовлияние общей жизненной антиципации и личностных свойств, а в период зрелости проявляется тесная связь жизненной антиципации и положительного самоотношения. По мере развития жизненной антиципации и отдельных ее видов взаимосвязь жизненной антиципации с личностными качествами и с характеристиками положительного самоотношения проявляется более интенсивно. Определено, что жизненная антиципация связана со свойствами личности, которые являются признаками психологического здоровья (эмоциональная стабильность, низкие тревожность, индивидуалистичность и импульсивность) и имеет взаимосвязь с самоотношением, определяемым, в частности, возрастными особенностями.

Ключевые слова: личность, жизненная антиципациия, антиципацийная способность.

Zavatskyi V.Yu. THE CONTENT CHARACTERISTICS OF THE LIFE ANTICIPATION OF THE PERSON

The article analyzes the content characteristics of a person's life expectancy and shows that the relationship between life expectancy and personal characteristics depends on sex, age, level of development of general anticipation ability and its individual types. Age differences in the content and structure of the interrelationships of various types of life anticipation with personal qualities are given. It is shown that at the age of early adulthood, the mutual influence of the general life expectancy and personality traits intensifies, and in the period of maturity there is a close connection between life expectancy and a positive self-relation. In process of development of life anticipation and its separate kinds the interrelation of vital anticipation with personal qualities and with characteristics of positive self-relation is shown more intensively. It is determined that the life expectancy is associated with personality traits that are signs of psychological health (emotional stability, low anxiety, individuality and impulsivity) and has a relationship with self-dependence, determined, in particular, by age characteristics.

Key words: personality, life anticipation, anticipation ability.

Постановка проблеми. Під антиципациєю у сучасній соціальній психології розуміється здатність людини передбачати хід подій, власних дій і вчинків оточуючих, будувати діяльність на підставі адекватного імовірнісного прогнозу (А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський) [12; 13], і це визначення практично збігається з розумінням антиципациї Б.Ф. Ломовим як здатності суб'єкта діяти і приймати рішення з певним часово-просторовим випередженням щодо очікуваних, майбутніх подій [6; 7; 8; 9].

Відповідно до цієї дефініції, зміст понять «антиципaciя» і «антиципaciйні здібності» збігається, завдяки чому у більшості психологічних контекстів цій категорiї вживаються як тотожні і взаємозамінні. Під життєвою антиципaciєю (прогностичною компетентністю) розуміється здатність особистості з високою ймовірністю передбачати хід подій, прогнозувати розвиток ситуацiї і власні реакцiї на них, діяти з тимчасово-просторовим випередженням (В.Д. Менделевич) [10]. Отже, життєва антиципaciя характер-

ризує певний рівень розвитку антиципаційних здібностей у системі особистості.

Під життєвою антиципацією розуміють різновид антиципації, змістом якого є життєвий шлях особистості, її майбутнє у біографічному масштабі. У теоретичному плані проблема життєвої антиципації має два витоки: загальнопсихологічну теорію антиципації (Т.Ф. Базилевич, І.Г. Батраченко, Б.Ф. Ломов, О.Г. Рихальська, О.А. Сергієнко, Н.Є. Суміна, Є.М. Сурков та ін.) та психологічну теорію життєвого шляху (К.А. Абульханова-Славська, Є.І. Головаха, О.О. Кронік, Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко та ін.). Необхідність і передумови спеціального вивчення феномена життєвої антиципації визріли у контексті кожного з них. Однак наявні наукові розвідки мають переважно теоретичний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі у психологічній літературі досить широко представлені наукові дослідження з проблем антиципації і імовірностного прогнозування у нормі (П.К. Анохін, І.М. Фейгенберг) [2; 17] і патології (В.В. Гульдан) [5]; з'явилися публікації, що узагальнюють наявні розрізnenі дослідження (В.Д. Менделевич, Н.П. Ничипоренко, Л.А. Регуш) [10; 11; 15]; окремими дослідницькими школами вивчаються ті чи інші аспекти прогнозування (І.Г. Батраченко, Л.А. Регуш, В.Д. Менделевич, Н.Є. Суміна) [4; 10; 15; 16]. Однак залишаються малодослідженими змістовні характеристики життєвої антиципації особистості.

Актуальність обраної теми обумовлена недостатньотою вивченістю особистісних факторів, пов'язаних з прогностичними здібностями в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму. Вирішення цих проблем дозволить розширити уявлення про прогностичні можливості особистості.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити змістовні характеристики життєвої антиципації особистості.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою роботи слугували системно-діяльнісний підхід до аналізу особистості і антиципації (Б.Ф. Ломов), на підставі якого особистість розглядається не в окремих, незалежних проявах, а як багатовимірне ціле, а життева антиципація – як багаторівнева система; культурно-історична концепція Л.С. Виготського; концепція особистості як суб'єкта життедіяльності і відносин (В.С. Мерлін, В.М. Мясищев), які використовувалися при визначені провідних напрямів і планування дослідження; принцип діалектичної єдності особистісного та суспільного, індивідуального та соціального (С.Л. Рубінштейн, Л.І. Анциферова,

Р.Х. Шакуров), використаний при інтерпретації та аналізі результатів дослідження. Теоретичну основу дослідження склали концепції особистості Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтьєва, В.М. Мясищева, А.В. Петровського, «антиципаційна концепція неврозогенеза» В.Д. Менделевича, типологічний підхід до опису індивідуально-особистісних властивостей Л.М. Собчик, концепція самоставлення В.В. Століна. Найбільш адекватними завданням нашого дослідження з'явилися методологічні основи і теоретичні концепції особистісного розвитку, розроблені у психологічній науці. Ключовими є онтопсихологічні та акмеологічні дослідження, виконані під керівництвом Б.Г. Ананьєва і Л.І. Анциферової [1; 3].

Для вирішення поставлених завдань було проведено теоретичний аналіз психологічної літератури, який дозволив визначити теоретичну позицію і методологію дослідження. На етапі збору даних було використано комплекс взаємодоповнюючих методів: бесіда, тестування, методи статистичної обробки даних. З метою виявлення особистісних властивостей були використані стандартизований багатопрофільний метод дослідження особистості (СМІЛ) в адаптації Л.М. Собчик; тест-опитувальник самоставлення (В.В. Століна, С.Р. Пантелеєва), Вісбаденський опитувальник N. Peseschkian, тест життєвої антиципації (прогностичної компетентності) В.Д. Менделевича; методика «Діагностика здатності до прогнозування» (Л.А. Регуш), які дозволяли вимірюти особистісні властивості, є теоретично і психометрично обґрунтованими; не суперечать методологічним позиціям дослідження.

Основна увага при вивченні функції життєвої антиципації у структурі особистості і діяльності фокусувалася на вивчені антиципаційних здібностей комунікативного рівня, у контексті спілкування і взаємодії особистості з об'єктами соціальної дійсності, а також на включеності прогнозування у структуру різних видів діяльності.

На думку О. Рихальської [14], побудова типології життевого антиципування може здійснюватися як за типом профілю, так і за змістовим наповненням окремих категорій конструкту. Зміст майбутнього суб'єкта може експлікувати як у категоріях та конструктах, що описують життєві події і стани, виражені іменниками (весілля, розлучення, багатство, бідність), так і у характеристиках, виражених прікметниками (веселе, сумне, бурхливе, спокійне). Значущими показниками тут будуть кількість категорій, темп, швидкість та легкість заповнення таблиці. Важливою складовою життєвої ан-

тиципації є структурні утворення з категорій або конструктів, які моделюють зв'язки між життєвими подіями, характеристиками життєвого шляху та різними чинниками, що їх зумовлюють, – іншими подіями та характеристиками життєвого шляху, рисами особистості, параметрами життєвої ситуації тощо. Ці утворення вчена називає антиципаційними схемами, або антиципаційними гіперконцептами й гіперконструктами. Саме завдяки цим утворенням суб'єкт може переходити від категоризації теперішнього або минулого до категоризації майбутнього, тобто здійснювати акти антиципування. Тут доцільно розрізняти діахронічні антиципаційні схеми, які моделюють зв'язок між хронологічно послідовними подіями, і синхронічні, що стосуються одночасних подій і характеристик. У цьому разі сам синхронічний зв'язок може бути зв'язком поєднання, супроводу і підпорядкування. Різні люди можуть віддавати перевагу різним антиципаційним схемам. В одних системах антиципаційних схем може бути багатою, в інших – біднішою, в одних добре структурованою, в інших слабко і т.ін. Багато антиципаційних схем є соціально типовими, але склонність до спирання на ту чи іншу соціально типову антиципаційну схему може бути неоднаковою у різних людей. Конкретний спосіб антиципування на основі наявної у суб'єкта системи категорій, конструктів та антиципаційних схем, у рамках нашої моделі, називаємо антиципаційними процедурами. Такі процедури можуть мати логічний характер (дедуктивний або аналоговий антиципаційний умовивід тощо), пралогічний (ворожіння), можуть бути інтрапсихічними й інтерспихічними процесами. У кожного індивіда, на нашу думку, формується свій більш чи менш багатий, більш чи менш досконалій арсенал антиципаційних процедур.

За даними Н.Є. Суміної, у системі властивостей особистості емоційна холодність і неадекватність емоцій, своєрідність сприйняття і суджень, вибірковість або формальність контактів, порушення соціальної комунікації, дистанційованість, відчуженість, внутрішня напруженість, невпевненість, тривога, виражена потреба у глибоких і міцних контактах з оточуючими поєднуються з загальною антиципаційною неспроможністю. Простежується досить виражена тенденція до взаємозв'язку загальної антиципаційної неспроможності зі шкалами невротичної тріади – понадконтроль, пессимістичність, емоційна лабільність та зі шкалою імпульсивності [16].

Залежності особистісно-ситуативної життєвої антиципації з характеристиками

самоставлення мають зворотний характер. Це свідчить про те, що дефіцит позитивного ставлення до себе створює внутрішню невпевненість і дискомфорт, залежність від ставлення інших, підвищує соціальну тривогу і спонукає особистість докладати значних зусиль до передбачення поведінки інших людей. З характеристиками самоставлення зв'язок загальної та особистісно-ситуативної життєвої антиципації неоднозначний: тривога, індукована загрозою нестійкої Я-концепції особистості може призводити до афективної дестабілізації і знижувати ефективність прогностичної діяльності, а може сприяти розвитку життєвої антиципації, актуалізуючи адаптаційні процеси, пов'язані з підвищеною чутливістю до поведінки навколошнього середовища і «загострюючи» прогностичні здібності. Просторова життєва антиципація пов'язана з емоційною стабільністю, інтересом до власних думок і почуттів, готовністю спілкуватися з собою на рівних, очікуванням до себе позитивного ставлення оточуючих, самопослідовністю і самокерівництвом, здатністю встановлювати і підтримувати відносини при виникненні проблем, можливим ігноруванням загальноприйнятих норм і концепцій. Людину, яка добре прогнозує час, характеризують упевненість у собі, життерадіність, оптимістичність, висока мотивація досягнення, відкрите і толерантне ставлення до навколошнього світу. Однак тимчасова життєва антиципація менше ніж інші види прогностичної компетентності пов'язана з особливостями особистості і її системою відносин у порівнянні з іншими видами антиципації.

Підтвердилося припущення, що у антиципаційно спроможних респондентів взаємозв'язок між прогностичною компетентністю і особистісними якостями відрізняється від аналогічних кореляцій у вибірці антиципаційно неспроможних досліджуваних. Так, у групі осіб із просторовою антиципаційною неспроможністю кількість кореляційних зв'язків більше, ніж в групі осіб з просторовою життєвою антиципацією. Порівнявши особистісні профілі у цих групах встановлено, що досліджувані з просторовою антиципаційною неспроможністю перевершують респондентів з моторною спритністю за властивостями понадконтролю ($\phi=1,64$; $p\leq0,05$), емоційної лабільності ($\phi=1,61$; $p\leq0,05$) і індивідуалістичності ($\phi=1,57$; $p\leq0,05$). Ці відмінності підтверджують припущення про те, що моторна спритність пов'язана з ознаками психічного здоров'я особистості. У групах антиципаційно спроможних респондентів за параметрами просторової, тимчасової,

особистісно-ситуативної та загальної життєвої антиципації, взаємозв'язок життєвої антиципації і особистісних властивостей більш узгоджений один з одним і частіше мають гармонійний характер. У групах антиципаційно неспроможних респондентів взаємозв'язок життєвої антиципації і особистісних властивостей неоднозначний, іноді суперечливий, має мозаїчний характер. У групах антиципаційно спроможних респондентів взаємозв'язок життєвої антиципації з характеристиками самоставлення у переважній більшості випадків прямий, а у групах антиципаційно неспроможних – в основному зворотний, що свідчить про наявність механізму компенсації, що опосередковує ці взаємозв'язки. У результаті проглядається досить виражена тенденція: в однорідних групах досліджуваних із високим рівнем розвитку того чи іншого виду життєвої антиципації інтенсивніше вражені взаємозв'язки прогностичної компетентності з характеристиками позитивного самоставлення.

Респонденти з добре розвиненою здатністю прогнозувати події і поведінку оточуючих (особистісно-ситуативна життєва антиципація) утворюють досить характерну групу, рисами якої є взаємозв'язки різних видів життєвої антиципації з позитивним ставленням до себе ($p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$); моторної спритності з розвиненими актуальними здібностями і використанням сфери діяльності для вирішення конфлікту ($p \leq 0,01$); тимчасової життєвої антиципації з властивостями жіночності ($p \leq 0,01$), ригідності ($p \leq 0,05$) і загальної прогностичної некомпетентності; особистісно-ситуативної життєвої антиципації з понадконтролем ($p \leq 0,05$), пунктуальністю ($p \leq 0,05$), довірою ($p \leq 0,05$) і відсутністю позитивних відносин у батьківській родині ($p \leq 0,01$); загальної життєвої антиципації з низькими значеннями понадконтролю і тривожності ($p \leq 0,05$), емоційною стабільністю ($p \leq 0,05$), релігійністю і схильністю використовувати у конфлікті сферу тіло/відчуття ($p \leq 0,05$). Як тенденцію Н.Є. Суміна зазначає, що у чоловіків, на відміну від жінок, сепарація, автономність у відносинах і деяка незадоволеність собою сприяють розвитку загальної прогностичної компетентності [16].

Висновки. Система взаємозв'язків життєвої антиципації і особистісних властивостей у цілому не є інваріантною, у ній присутні різного ступеня стійкості закономірності, які залежать від статі, віку, рівня розвитку загальної життєвої антиципації і окремих її видів. Мають місце суттєві відмінності структури взаємозв'язків життєвої антиципації і особистісних властивостей

у загальній вибірці від структури взаємозв'язків у підгрупах досліджуваних, виділених за ознакою статі, віку і рівню розвитку життєвої антиципації. Взаємозв'язки різних видів життєвої антиципації з особистісними якостями у чоловічій вибірці більш численні і інтенсивні, у порівнянні з жіночою вибіркою. У віковому діапазоні ранньої доросlosti спостерігається максимальна включеність життєвої антиципації у систему особистісних властивостей. З віком посилюється взаємовплив загальної життєвої антиципації і особистісних властивостей – з'являються зворотні кореляції з тривожністю, індивідуалістичністю і імпульсивністю. У зрілому віці, на відміну від більш молодих вікових груп, життєва антиципація корелює з позитивним самоставленням. У цілому можна зазначити, що з віком взаємозв'язок життєвої антиципації і особистісних властивостей стає менш суперечливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб : Питер, 2001. – 288 с.
2. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем / П.К. Анохин. – М. : Медицина, 1975. – 447 с.
3. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И. Анцыферова // Психология социальных ситуаций / сост. Н.В. Гришина. – СПб. : Питер, 2001. – С. 314.
4. Батраченко І.Г. Основні тенденції еволюції поняття «антиципація» у психології / І.Г. Батраченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія». – № 9/1. – Вип. 15. – 2009. – С. 31 – 37.
5. Гульдан В.В. Особенности функционирования и использования прошлого опыта у психопатических личностей / В.В. Гульдан, В.А. Иванников // Журнал невропатологии и психиатрии. – 1974. – № 12. – С. 1830–1833.
6. Ломов Б.Ф. Вероятностное прогнозирование как одна из детерминант непреднамеренного запоминания / Б.Ф. Ломов, А.К. Осницкий // Новые исследования в психиатрии и возрастной психиатрии. – М., 1972. – С. 93–104.
7. Ломов Б.Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Просвещение, 1991. – С. 42.
8. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – С. 35–280.
9. Ломов Б.Ф. Антиципация в структуре деятельности / Б.Ф. Ломов, Е.Н. Сурков. – М. : Наука, 1980. – 280 с. – С. 5–19.
10. Менделевич В.Д. Антиципационные механизмы неврозогенеза / В.Д. Менделевич // Психологический журнал. – 1996. – № 4. – С. 107–115.
11. Ничипоренко Н.П. Феномен антиципационных способностей как предмет психологического

- исследования / Н.П. Ничипоренко, В.Д. Менделевич // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27, № 5. – С. 50–59.
12. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
13. Петровский А.В. Психология неадаптивной активности / А.В. Петровский. – М. : Горбунок, 1992. – 224 с.
14. Рихальська О.Г. Психосемантична модель життєтворчої антиципації особистості / О.Г. Рихальська // Психологія та соціальна робота. – 1999. – № 7. – С. 27–32.
15. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Людмила Александровна Регуш. – СПб : Речь, 2003. – 352 с.
16. Сумина Н.Е. Взаимосвязи антиципационной состоятельности с личностными свойствами и их влияние на семейные взаимоотношения / Н.Е. Сумина // Психология. – Пермь, 2008, №14. – С. 14-17.
17. Фейгенберг И.М. Видеть – предвидеть – действовать / И.М. Фейгенберг. – М. : Знание, 1986. – 160 с.

УДК 159.922.4

СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ, ВІРМЕНСЬКОЇ, АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ

Ламаш І.В., к. психол. н.,

доцент кафедри соціології та психології

Харківський національний університет внутрішніх справ

Стогній Д.І.,

слушач магістратури

Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті подано результати дослідження комунікативних настановлень молоді на прикладі різних етнічних груп. З'ясовано особливості вияву завуальованої та відкритої жорстокості, обґрутованого негативізму, негативного особистого досвіду спілкування та склонності до буркотіння в української, азербайджанської, вірменської та польської молоді. Отримані дані дають змогу рекомендувати використання в роботі з молоддю виховних і корекційних програм, спрямованих на оптимізацію навичок міжособистісного спілкування в контексті міжетнічної взаємодії.

Ключові слова: етнічні групи, комунікативні настановлення, міжетнічна взаємодія, настановлення, молодь.

В статье представлены результаты исследования коммуникативных установок молодежи на примере различных этнических групп. Установлены особенности проявления завуалированной и открытой жестокости, обоснованного негативизма, отрицательного личного опыта общения и склонности к брюзжанию в украинской, азербайджанской, армянской и польской молодежи. Полученные данные позволяют рекомендовать использование в работе с молодежью воспитательных и коррекционных программ, направленных на оптимизацию навыков межличностного общения в контексте межэтнического взаимодействия.

Ключевые слова: этнические группы, коммуникативные установки, межэтническое взаимодействие, установки, молодежь.

Lamash I.V., Stogniy D.I. SPECIFICITY OF COMMUNICATIVE ATTITUDES OF UKRAINIAN, ARMENIAN, AZERBAIJANI AND POLISH YOUTH

The article presents the results of the study of communicative attitudes of young people on the example of various ethnic groups. The peculiarities of manifestation of veiled and open cruelty, grounded negativism, negative personal experience of communication and inclination towards grumbling in Ukrainian, Azerbaijani, Armenian and Polish youth are revealed. The data obtained make it possible to recommend the use of educational and correctional programs aimed at optimizing interpersonal skills in the context of interethnic interaction in working with young people.

Key words: ethnic groups, communicative attitudes, interethnic interaction, attitudes, youth.

Постановка проблеми. Проблеми міжетнічної взаємодії в сучасній науці є сьогодні актуальним предметом дослідження. Цьому сприяє низка обставин, які визначаються передусім процесами глобалізації,

що відбуваються у світі. У свою чергу, процеси глобалізації зумовлюють взаємопроникнення культур, створюють передумови для великої кількості прямих та опосередкованих міжетнічних контактів. У зв'язку з